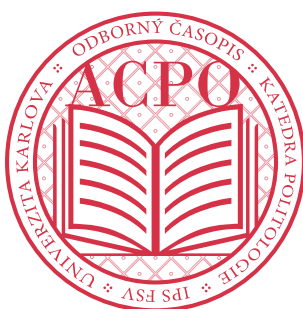

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

RECENZOVANÝ ČASOPIS | PEER-REVIEWED JOURNAL

2022 | Vol. 14 | No. 2 | ISSN 1803-8220

NOVÁK, Miroslav (2021). *Pražské jaro 1968: přerušená revoluce?* Praha: Academia, 279 s. ISBN 978-80-200-3248-5

RECENZE LADISLAVA CABADY
REVIEW FROM LADISLAV CABADA

https://doi.org/10.14712/1803-8220/15_2022

Published: 29/04/2022

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

This article is protected by copyright. Copying and use of its content and presenting it as original research without proper citation is plagiarism, which is subject to legal sanctions.

Katedra politologie Institutu politologických studií
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Department of Political Science, Institute of Political Studies
Faculty of Social Sciences, Charles University

NOVÁK, Miroslav (2021). *Pražské jaro 1968: přerušená revoluce?* Praha: Academia, 279 s. ISBN 978-80-200-3248-5.¹

Profesor Miroslav Novák je výraznou a košatou osobností české politologie, která již více než tři dekády v oblasti pedagogické, výzkumné, publikační a také prezentační zásadním způsobem přispívá k rozvoji oboru, jenž byl dokonce i ve srovnání dalšími humanitními a sociálními vědami v rámci komunistického Československa nejen ostrakizován, ale doslova marginalizován a zašlapán. Je vlastně symbolické a symptomatické, že malý prostor, skutečně jen nepatrná nika pro založení politologie jako samostatného studijního programu, se otevřel v průběhu roku 1968, tedy období, jemuž je věnována Novákova nejnovější knižní monografie. A ptá-li se autor v názvu práce, zda je Pražské jaro 1968 možné vnímat jako přerušenu revoluci, pak první ročník politologie byl během roku 1970 rozprášen způsobem jasně kontrarevolučním (Šanc 2009, s. 56-58), představujícím jen střípek pozvolného návratu k normalizační a později dokonce nostalgicky neostalinské podobě komunistického režimu v Československu, jež se v průběhu 80. let 20. století stala společně s podobně rigidním režimem východoněmeckým muzeálním prototypem vzdorujícím sovětské perestrojce.

Je dobře známo, že před tímto posrpnovým režimem se Novák odmítnul sklánět a raději zvolil cestu exulanta ve frankofonní západní Evropě, když se po krátkém pobytu v Paříži zabydlel v Lausanne a později Ženevě (Novák 2012; Petrusek 2012). Jeho disertační práce byla věnována analýze vývoje režimů reálného socialismu východního bloku a specificky se zaměřila na analýzu vnitřních charakteristik těchto režimů a také na

otázku možnosti jejich transformace, resp. jejich dalších perspektiv. Poznatky shromážděné v této disertační práci převedl autor do podoby knižní monografie, jež byla vydána v roce 1990 pod názvem „Od Pražského jara k moskevskému jaru: podoby opozice v SSSR a Československu od ledna 1968 do ledna 1990“ (v orig. *Du printemps de Prague au printemps de Moscou: les formes de l'opposition en URSS et en Tchécoslovaquie de janvier 1968 à janvier 1990*) (Novák 1990).

I když máme my, jeho bývalí studenti, ale obecně i celá česká politologická obec Miroslava Nováka spojeného primárně s komparativní politikou zaměřenou na výzkum politického stranictví, volebních systémů a také tranzitologie, soustředil se autor na průběžnou analýzu fenoménů spojených s perspektivami vnitřní proměny post-stalinských komunistických systémů i v posledních třiceti letech, jak o tom mj. dobře svědčí i bohatý výčet jeho dílčích studií zahrnutý do všeobecné bibliografie recenzované publikace. Symptomatické přitom je to, že tyto analýzy vždy vycházely ze silného normativního postoje, ve své podstatě axiomu, že reforma komunistických režimů je ze své povahy vyloučena, resp. že jediným myslitelným výstupem dokončeného reformního procesu je přechod k demokracii. Napsáno jinými slovy, reformní procesy v Československu, Sovětském svazu, Maďarsku či Polsku byly od počátku zásadně limitovány předsudkem vůči pluralitnímu a soutěživému demokratickému modelu ze strany vládnoucích komunistických politiků, a proto jejich výstupem mohla být jediné pozměněná – či dokonce původní – verze komunistického režimu, anebo by muselo dojít k odchodu od komunismu jako takového, ať už by byl vnitřně či zvnějšku pojmenován jakkoli.

Z naznačeného axiomu neustupuje Novák ani ve své nové monografii, kterou

¹ Tento text byl napsán v rámci projektu Vědecko-výzkumného záměru Metropolitní univerzity Praha č. 93-01 „Politologie, mediální a anglofonní studia“, financovaného z podpory MŠMT na Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2022.

s názvem *Pražské jaro 1968: přerušená revoluce?* vydalo nakladatelství Academia. Jedná se přitom o upravenou a doplněnou verzi knihy, již autor připravil ve francouzském jazyce a jež byla publikována pod názvem *Le printemps de Prague, 1968: un révolution interrompue?* ve vydavatelství Éditions codex. Spojení mezi francouzskou a českou verzí knihy samozřejmě představuje určitá úskalí, zejména co se týče potřeby zahraničnímu čtenáři někdy spíše explicitně a mírně trivializujícím způsobem vysvětlit děje a věci, jež jsou běžnému českému čtenáři díky domácímu vzdělávacímu systému a obecně politické socializaci dobře známy. Lze nicméně jednoznačně konstatovat, že česká verze knihy rozhodně v žádném místě triviálně nepůsobí; současně vidím jako velkou výhodu, že proces obecně nazývaný jako Pražské jaro je zasazen do mezinárodního kontextu jak v rámci sovětského bloku, tak s ohledem na významné země demokratického Západu a některé specifické případy (Jugoslávie, Rumunsko). Taková víceúrovňová analýza totiž představuje jednak důležitou „prevenci“ před „idealizací“ či nostalgickou reflexí, jak ji pozorujeme v některých memoárově pojatých reflexích (za všechny Mlynář [1978] 1990; Šimon 1997), ale také nabízí potřebný přesah nad rámec řady užitečných jednopřípadových studií věnovaných některým aktérům či proudům v rámci tzv. liberalizačního procesu – za všechny jmenujme vynikající sondy Jiřího Musila (Musil 2004) či Petra Druláka (Drulák 2002) věnované vývoji v rámci sociologické, resp. mezinárodně-vztahové „obce“ druhé poloviny 60. let 20. století.

Vedle velmi užitečné kombinace jednopřípadové studie Pražského jara a jejího zasazení do komparace v rámci sovětského bloku pak zásadní přínos publikace spatřuji v tom, jak jsou dílčí procesy zasazeny do politologického rámce. Právě ten představuje významné novum v porovnání s bezpochyby vynikajícími studiemi primárně historické provenience. Jak sám autor v úvodu knihy

zdůrazňuje: „Nejprve a především však zasazují pražské jaro do širšího rámce etap odporu (rezistence) namířeného proti komunistickým režimům ve střední a východní Evropě a v Sovětském svazu“ (s. 15). Pro takovou politologickou reflexi autor představuje vlastní periodizaci etap „rezistence vůči komunistické moci v poststalinské době“ sestávající z pěti časových segmentů: 1) revoluční periody 1953–1956, ukončené potlačením maďarské revolty; 2) reformistické periody 1957–1968 zakončené okupací Československa; 3) disidentské periody 1969–1979, kdy v období tzv. uvolnění (détente) nelegalizované skupiny za obranu lidských práv zjišťují, že režimy reálného socialismu nijak nezamýšlejí skutečně realizovat své sliby stvrzené podpisy komunistických pohlavárů pod dokumenty vzešlémi z Helsinské konference; tuto etapu formálně ukončuje sovětský vpád do Afghánistánu, zejména ale brutální postup proti disidentům: „‘Helsinský proces’ nejen nevedl ke zlepšení dodržování lidských práv v komunistickém bloku, ale naopak Sověti posílili represí proti obhájčům lidských práv v Sovětském svazu“ (s. 201); 4) perioda přechodu 1980–1985; 5) perioda nového reformistického pokusu v SSSR po roce 1986; 6) perioda kolapsu 1989–1991 (s. 26–27). Tato periodizace slouží autorovi jako velmi užitečný rámec, do nějž zasazuje vývoj tzv. sovětského bloku včetně analýzy reformních procesů jak v jejich partiální/národní podobě, tak rovněž v rámci synchronní i diachronní komparace.

Mimořádně významným přínosem knihy je kritika „dobových iluzí reformních komunistů a revizionistických marxistů“ (s.15). Novák si odmítá klást otázku, zda by reformní pokus v podobě Pražského jara a deklarovaného cíle transformovat režim do podoby „socialismu s lidskou tváří“ mohl býval úspěšný. V jeho perspektivě by se i v případě tohoto „úspěchu“ jednalo o systém nedemokratický, zásadně limitující politickou pluralitu a soutěž, stejně tak jako občanskou a obecně lidskou svobodu. Vychází zde z již výše zmíněného axiomu,

že marxistický režim v jakékoli podobě nemůže koexistovat s demokratickou formou vlády. Pro Nováka jsou tak pokusy o reformu post-stalinských režimů primárně „kvadraturou kruhu“, protože sama ideová podstata marxismu a jeho rozličných odnoží znemožňuje uvažovat v intencích respektu k svobodě individua a demokracie, jež by nebyla shora „limitována“, a tedy činěna nedemokratickým režimem. Současně vidí reformní komunisty jako zásadní překážku nadějí na skutečnou demokratickou revoluci. Jak uvádí: „Reformní komunismus byl hnutím menšiny, která i nadále bránila ostatním, aby se plnoprávně účastnili veřejného života“ (s. 45).

V duchu svého vlastního dlouhodobého studia autor do práce zasazuje jako klíčovou kapitolu a současně jakousi „červenou nit“ analýzu opozice v rámci komunistických zemí. Nejdříve tak v druhé kapitole rozlišuje pět typů opozice s ohledem na její strukturu, aby následně představil typologii forem opozice dle maďarsko-francouzského badatele Pétera/Pierra Kendeho. Co se týče strukturálních vlastností opozice v post-stalinských režimech, Novák detekuje opozici 1) osobní (rivalové stávajících vůdců, usilující o „palácový převrat“; 2) (jedno)sektorovou, již charakterizuje obecný respekt ke stávající podobě režimu a navrhuje změny pouze v jednom dílčím segmentu (ekonomika, kultura apod.); 3) reformistickou, resp. multisektorovou; 4) kulturně-identitní, zdůrazňující jako opozici či naopak doplněk stávajícího režimu národnostní nebo (kvazi-) náboženskou identitu; 5) globální opozici, jež odmítá stávající režim jako celek (s. 28–29). S využitím Kendeho práce pak prezentuje čtyři etapy rezistence, a to vnitrostranickou, rezistenci zaměřenou na dílčí respekt k lidským a občanským právům, požadavek sociální autonomie, tedy dekonstrukci monopolu marxistické státostrany, a konečně dobytí pluralismu, jež Kende spojuje s několika dny maďarské revolty na přelomu října a listopadu 1956. Vedle etapizace pak Novák

prezentuje Kendeho komparaci reformních procesů ve střední a východní Evropě v rámci revoluční a reformistické periody. Jako zásadní zde vidím autorovo konstatování, že „změny (pokud režim zůstává zachován) jsou obvykle uskutečňovány prostřednictvím vládnoucí komunistické strany, protože ta je pověřena ‘vedoucí úlohou’. Ale tyto změny jsou často prosazeny pod tlakem zdola, jako tomu bylo v Polsku v roce 1968“ (s. 31). Novák tak přesně detekuje, že bez (spolu) souhlasu vládnoucích komunistických mocipánů by k reformním krokům dojít nemohlo, nicméně aktivity (re)formující se občanské společnosti (odborníci, jiné politické strany, církve, intelektuálové) vnášejí do reformního procesu jisté revoluční rysy.

Specificky Novák společně s Kendem zdůrazňuje zásadní roli intelektuálů při odstartování reformních procesů. Intelektuálové totiž „zauímají ‘strategickou’ pozici, udržují kontakt s minulostí a mají schopnost sdílet ideje. Od nich se myšlenky šířily mezi dělníky. Pro úspěch revolt je rozhodující, aby se k nim dělníci přidali“ (s. 32). Kendeho i Novákovy úvahy se v tomto bodě potkávají např. s reflexí Pithartovou; připomeňme, že první kapitola jeho knihy *Osmašedesátý* nese název „Myšlenky a tanky“ a je uvozena citátem výroku Františka Palackého reflektujícího klasický archetypální stereotyp Čechů jako malého národa se specifickým posláním v dějinách: „Kdykoli jsme vítězili, dalo se tak pokaždé více převahou ducha nežli mocí fyzickou“ (Pithart 1990, s. 13). Tento stereotyp je někdy zasazen do národního kontextu – v případě českém na tento fenomén skvěle odkazuje Havelkův koncept „symbolických center české politické kultury“ (Havelka 2001) – někdy spíše do rámce regionálních specifik střední Evropy (Wandycz 1998). Novák sám nicméně podobnou reflexi zdůrazňující česká či středoevropská specifika nenabízí a zůstává tak dominantně analytický. Ve své analýze tak mj. reflektuje nazrávající rozchod mezi politickým vedením Československa

a intelektuály, jenž „dosáhl svého vrcholu v červnu 1967“ během 4. sjezdu Svazu československých spisovatelů (s. 63).

V logice výše prezentované etapizace reformních procesů v post-stalinské éře prezentuje autor ve třetí kapitole analýzu lidových revolt v Československu, východním Německu, Sovětském svazu, Polsku a Maďarsku v letech 1953-1956. Důležitá je zde především analýza sovětského případu, která představuje narušení často sdílené představy, že revolty se týkaly jen „středoevropských“ národů ležících na kontaktní hranici se Západem, resp. sdílejících demokratickou zkušenost. Logickým závěrem této kapitoly je reflexe maďarského podzimu z roku 1956, jenž naznačil meze „sovětské vstřícnosti“ a zabetonování blokové struktury v Evropě. Reakcí na takto vymezené politické pole pak byly procesy, které obecně označujeme jako reformní komunismus a jimž se Novák věnuje ve stejnojmenné čtvrté kapitole knihy. Zde se znovu vrací k všeobecné kritice reformního komunismu jako překážky skutečné demokratizace, když konstatuje, že „demokratickou opozici představovali během pražského jara především ti, kdo se nacházeli mimo komunistickou stranu nebo na jejím okraji (spisovatelé, filozofové, žurnalisti, studenti atd.“ (s. 51). Naopak, všemi proudy v komunistické straně byla „marxistická ideologie považována za něco skutečnějšího a důvěryhodnějšího než její řádu desetiletí trvající praktický test, kterým muselo projít mnoho zemí světa. A ti, kdo tento absurdní názor nezastávali, byli i nadále marginalizováni a odsouváni do pozadí“ (s. 52).

Zcela přesně autor reflektuje různé myšlenkové proudy v komunistické straně či obecně komunistickém hnutí a dává jim nejen dobová jména (reformisté, revizionisté, stalinisté ad.), ale zejména jasné obsahy. Současně však jasně konstatuje, že nehledě na ideově odlišnosti je spojovala víra v to, že komunismus sám o sobě je správný; tedy žádný z těchto proudů si nepokládal jako

klíčovou otázku, zda v samé povaze ideologie marxismu a jejich derivací není zakořeněn neodstranitelný problém. Jak píše sám autor: „Reformní komunismus je spjat s vírou, že stávající politický systém je ve své podstatě správný, a že proto jistá zdokonalení budou stačit k tomu, aby se zbavil ‘deformací’ stalinské éry... Reformní komunismus je přechodná etapa. Kam mohou vyústit reformy, musí-li zůstat zachována zásada ‘vedoucí úlohy’ komunistické strany? Reformní komunismus je ve své podstatě fází nestability, zmatku, krize a iluze. Je pochopitelné, že po něm následuje buď ‘normalizace’ (a ‘konsolidace’) komunistické moci (jako v ČSSR za Dubčeka), nebo kolaps komunistického režimu (jako v SSSR za Gorbačova)“ (s. 51). I když tuto konstataci nacházíme již na konci první pětiny knihy a před vlastní analýzou procesů Pražského jara, vnímám právě tuto rozsáhlou citaci jako klíčový závěr autorových dlouholetých analýz.

Za velmi významný přínos k diskusi o Pražském jaru považuji Novákovy opakované falzifikace domněnky, že reformní proces byl nesen demokaty, resp. „liberály“. Na str. 65 tak podává vhled do skupiny oponentů Antonína Novotného v rámci předsednictva Ústředního výboru KSČ, již tvořila směr ambiciózních dogmatiků (Jiří Hendrych) či pragmatiků (Drahomír Kolder), oportunistů (O. Černík) a centristů (Alexandr Dubček, Jaromír Dolanský). Společně s Karlem Kaplanem autor konstatuje, že tito lidé přesně věděli, co nechtějí, ale nespojoval je společný program (s. 65). Na jiném místě knihy pak autor uvádí, že „mezi odpůrci Novotného byli někteří ještě ‘neostalinštější’ než on“ (s. 105).

Ve snaze zbavit se Novotného Dubček a skupina protinovotnovských členů ÚV KSČ uvedli do pohybu změny, s nimiž mnohdy nesouhlasili ani oni sami. Protože jim chyběl společný program, otevřel se tím prostor pro situaci, již Novák společně s Rio Preissnerem vnímá jako interregnum, jako antropologickou fázi liminality, jež nicméně neotevřela prostor pro skutečnou

a fundamentální změnu: „Redistribuce a rekonstrukce vedoucích instancí komunistické strany trvala nějaký čas. V tom intervalu se masmédiá rychle liberalizovala. Využila toho, že moc se ještě nestačila konsolidovat. Nespokojenost spisovatelů, studentů, ekonomů, Slováků a Židů, která se nahromadila v roce 1967, mohla pak po lednu 1968 explodovat a poskytla volný prostor i reformistům, a dokonce i důsledně pluralitně- demokratické opozici“ (s. 107).

Protože však Dubček a jeho spolupracovníci demokraty nebyli, a protože primárně hájili marxistickou ideologii a nezpochybnitelnost vedoucí úlohy komunistické strany v Československu, nenalezli ani po okupaci v srpnu 1968 jiné východisko než konformismus s mezinárodním komunistickým hnutím. Jak konstatuje autor: „Nebyl to ani Brežněv, ani sovětská armáda, kdo přesvědčili obyvatelstvo Československa, aby nenásilný odpor zastavilo, ale jeho idoly Dubček, Svoboda, Černík ... Ti se ujali špinavé práce ve prospěch sovětských okupantů. Splnili svůj hanebný úkol daleko lépe, než by ho bývali mohli provést notoričtí kolaboranti a neostaliniisté“ (s. 111).

Co se týče samotného Dubčeka, vnímá jej Novák jako sympatického populistu, jenž nicméně nebyl před Pražským jarem výrazněji zasazen do „centrálních“ dějů ve straně a zemi, a proto by v dílčí izolaci. Současně jej Novák vnímá jako slabocha, jenž již od února 1968 ve snaze vyhnout se otevřenému konfliktu se sovětským dohledem nad východním blokem, dával své projevy určené pro domácí publikum předběžně cenzurovat Brežněvovi. Novák tento postup trefně označuje jako politiku „konzultací, vyjednávání, ‘vysvětlování’ a konec konců kapitulací“ (s. 84).

Po primárně historiografické 4. kapitole nabízí Novák část věnovanou ideo-politickému rozměru Pražského jara, nazvanou „Československý model ‘socialismu s lidskou tvář’“. Jedná se o velmi kritickou reflexi tzv. revizionistického marxismu, zasazenou do dobových

kulis teorie konvergence a nastupující mentality détente. Novák reflektuje marxismus a jeho vývojové etapy a derivace zejména prizmatem politického náboženství (srov. např. Gregor 2015), kdy se sama idea stala dogmatem, jež není třeba utvrzovat v konfrontaci s reálným vývojem. Jak konstatuje: „Neexistoval nějaký zásadní rozpor mezi marxisty ‘zaostalých’ zemí a marxisty ‘vyspělých’ zemí, ani mezi marxisty ‘Východu’ a marxisty ‘Západu’. Dělicí čára vedla úplně jinudy: mezi těmi, kdo byli ochotni respektovat skutečný vývoj a také dělníky a jejich skutečné problémy na jedné straně, a na druhé straně těmi, pro které byla naopak marxistická revoluční ideologie nade vše a byli připraveni ji vnucovat za každou cenu nejen dělníkům, ale všem (s. 127). Po stručné reflexi rozkolu mezi socialisticky laděnými proudy (Bernstein, Kautsky) a leninisty pak konstatuje: „Ti, kdo naopak poctivě uznali, že skutečnost se neshoduje s Marxovými proroctvími, museli logicky ‘revidovat’ nebo ještě lépe vyloženě opustit marxistickou proročskou vizi“ (s. 129).

Uvodil-li Novák svou knihu pojednáním o opozici, pak na ni v 6. kapitole navazuje analýzou československé opozice po srpnu 1968. Vedle manifestu Deset bodů ze srpna 1969 se zaměřuje také na Socialistické hnutí československých občanů a rovněž tzv. „kritiku zleva“ nesenou zejména trockistickou skupinou hnutí revoluční mládeže. Jedná se nicméně o kapitolu velmi krátkou, naznačující mj. i limity takové opozice. Daleko více prostoru pak na počátku třetí části knihy, analyzující mezinárodní rozměr reflexe událostí v Československu, věnuje kritické reflexi okupace v sovětském disentu. Zde je jistě namístě připomenout, že autor svou knihu dedikoval dvěma z tzv. osmi statečných (srov. např. Hradilek 2008), kteří záhy po okupaci Československa vyjádřili svůj protest na Rudém náměstí a byli společně se svými rodinami následně vystaveni brutální perzekuci plně srovnatelné s érou stalinskou – Natalii Jevgenijevně Gorbaněvské a Anatoliji Tichonovičovi

Marčenkovi. Vedle nejznámějšího případu demonstrace proti potlačení Pražského jara věnuje Novák velkou pozornost i řadě dalších, spíše izolovaných protestů (s. 163 nn). Zde by nicméně určitě bylo možné rozšířit analýzu i na další země – připomeňme např. protesty formou sebeupálení, kdy vedle známých českých a slovenských případů Jana Palacha, Jana Zajíce a Evžena Pločka i méně známých Josefa Hlavatého, Michala Lefčíka a Miroslava Malinky vidíme i obdobné extrémní formy protestů v Polsku (Ryszard Siwiec), Maďarsku (Sándor Bauer) či na Ukrajině (Vasil Omeljanyč Makuch, jenž jako důvody svého činu uvedl protest proti okupaci Československa a také rusifikaci Ukrajiny) (viz zejména Blažek 2019).

V následující kapitole analyzující zahraniční reflexi Pražského jara a jeho násilného potlačení autor nejdříve reflektuje důsledky pro mezinárodní komunistické hnutí, jež prošlo dalším z mnoha štěpení. Někde pozorujeme rozdělení národní komunistické strany (Izrael, Venezuela, Austrálie, Řecko, Švédsko), jinde další posílení nacionalizace národní strany (Rumunsko, Albánie a zejména Jugoslávie, a to včetně nové vojenské doktríny totální sebeobrany v obavě z možného sovětského útoku na tuto zemi z území Maďarska či Bulharska). V západní Evropě vidíme jako nejvýraznější projev „diferenciace“ formování tzv. eurokomunistického proudu s dvěma dominantními případy románských zemí – Itálie a Francie. Co se týče socialistických a sociálně-demokratických stran, pak kolísaly mezi zdrženlivostí spojenou s politikou détente a kritickým postojem vůči sovětskému vedení, jenž Novák vítá jako „dost výjimek“ – jmenuje především Bruna Kreiského a Bettina Craxiho; připomeňme, že „výraznou vnímavost“ vůči středo- a východoevropským zemím projevovali i další rakouští a italské politici různých ideologických preferencí (za všechny nutně musíme zmínit představitele Rakouské lidové strany Aloise Mocka (Wohnout 2014). Velmi

kriticky se znovu staví jak k celému konceptu détente, tak k některým klíčovými aktéry této politiky ústupků vůči Brežněvovu SSSR – mj. Willy Brandtovi, papeži Pavlu VI. či americkým administrativám Lyndona Johnsona a Geralda Forda. Do kontrastu s těmito defetistickými postoji pak staví změnu po roce 1979; citujeme: „V každém případě kontrast s energickou reakcí západních zemí po sovětské invazi v Afghánistánu v prosinci 1979 bije do očí“ (s. 184). Helsinský proces, jenž je s politikou détente svázán, vidí Novák jako nefunkční mechanismus, jenž nevedl k zlepšení pozice odpůrců komunistických režimů v střední a východní Evropě, ale naopak; „sovětský blok se zhroutil teprve zhruba deset let poté, co helsinský proces byl prakticky na kolenou“ (s. 205). Takový postoj silně problematizuje preferovanou reflexi „Helsinek“ jako nástroje ke zformování a posílení protikomunistických hnutí, mj. československé Charty 77.

Třetí část knihy zakončuje Novák kapitolou věnovanou diskusi nad dědictvím rozdělení Evropy v průběhu studené války. Jedná se o téma, které v poslední dekádě v politologii i jiných sociálních vědách rezonuje, přirozeně zejména s ohledem na zjevné defekty a narušení demokratických principů v některých zemích středovýchodní Evropy (srov. např. Ágh 2019; Ágh 2021; Cianetti – Dawson – Hanley, eds. 2019; Klíma 2020; Krastev – Holmes 2020; Laczó – Lisjak Gabrijelčič, eds. 2020; Tucker 2020). Novák se přiklání k proudu, který odmítá paušalizaci a stereotypizaci středovýchodní Evropy jako „problematického postkomunistického areálu“; sdílí tak např. postoj Jana Zielonky, jenž paušální kritiku regionu označuje za nevědeckou mytologii a zdůrazňuje, že „Evropa je komplikovaný labyrint s mnoha zlomovými liniemi, nikoli jen jedinou, tou mezi Západem a Východem“² (překlad L.C.; in Lisjak

² V originále: „Europe is a complicated maze with many fault lines, not only single fault line, between the East and the West“.

Gabrielčič, eds. 2020, 72). Novák doporučuje analyzovat procesy ve střední a východní Evropě prizmatem několika typů liberalismu. Jak zdůrazňuje, o ekonomickém liberalismu v regionu není pochyb. Naopak u kulturního liberalismu vidíme výrazný střet dvou základních pojmů či procesů – sblížení a radikalizace (s. 213). Co se týče politického liberalismu, zdůrazňuje autor tradiční debatu o lidovládě v různých podobách, tedy mj. i v podobě tyranie menšiny či většiny (Aristotelés, Tocqueville) (s. 217). Podobně jako jiní autoři (Klíma 2020; Tucker 2020) vnímá i Novák zásadní vliv krizí, jež narušily neolibérální konsensus, na čele s finanční krizí roku 2008, a také „nespočetné další islamistické teroristické atentáty (někdy výslovně antisemitské), zvláště ve Francii“. Úvahu pak uzavírá otázkou: „Jaký vliv bude mít pandemie z roku 2020?“.

Svou knihu zakončuje Novák syntézou poznatků, jež staví kolem základní teze, že Pražské jaro jako „komplexní, ambivalentní a mnohotvárný jev“ (str. 227), jež – včetně momentu jeho ukončení sovětskou invazí – měl především dlouhodobé dopady na vztahy mezi Východem a Západem, a také na důvěru v perspektivu pozitivní proměny poststalinových podob komunismu. Pro Nováka jde zejména o „podstatnou etapu v rozpadu komunismu v Evropě. Znamená pro dějiny konec iluze, že demokratický komunismus je možný“ (s. 228). Autor je přesvědčen, že existovala cesta k odvrácení invaze, a tedy i cesta k tomu, aby se v Československu etabloval režim podobný „gulášovému komunismu“

pod vedení Jánose Kádára v Maďarsku. K tomu však podle něj chyběli adekvátní, dobře orientovaní političtí lídři (s. 240). Takový závěr, tendující ke kontrafaktuální konstrukci historie, bude samozřejmě vždy předmětem diskusí a spekulací, nicméně je namístě v závěru tohoto textu zdůraznit, že autor k němu dospěl velmi důkladným studiem a zasazením faktů do ověřených teoretických rámců.

Novákova kniha je – jak jsme si u autora už zvykli – hutným textem, jež na každé straně podává nejen informace, ale zejména podněty k přemýšlení. Považujeme-li autora primárně za komparativního politologa, pak jeho nová kniha opět ukazuje, že se jedná především o komplexního politologa, jež dokáže velmi zručně kombinovat normativní a empiricko-analytické meta-teoretické přístupy a narativy stejně jako pozoruhodné kombinace metodických přístupů. Právě v tom tkví jeho kouzlo a atraktivita v době, která se vyznačuje extrémní teoretickou i metodologickou specializací. Byl jsem přítomen prezentaci knihy v nakladatelství Academia a pozoroval zajímavou směs hostů všech ideo-politických orientací a pozoruhodných životních osudů; jako bych v tom pestrém společenství ještě na chvíli zacítil „ducha Charty 77“. Podobný pocit mám i z Novákových textů a vlastně ještě více z jeho veřejného působení, v němž se vždy mísí jasné a normativně zakotvené postoje s otevřeností k diskusi a respektem k odlišnému (ale argumentovanému) názoru.

Ladislav Cabada³

³ doc. izr. prof. PhDr. Ladislav Cabada, Ph.D. působí na katedře politologie a anglofonních studií Metropolitní univerzity Praha [Dubečská 900/10, 10000 Praha]. Kontakt: ladislav.cabada@mup.cz. Researcher ID: R-1908-2016. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-0987>.

LITERATURA:

- ÁGH, Attila (2019). *Declining Democracy in East-Central Europe. The Divide in the EU and the Emerging Hard Populism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- ÁGH, Attila (2021). *Awaking Europe in the Triple Global Crisis. The Birth Pangs of the Emerging Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- BLAŽEK, Pter (2019). Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1966–1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- CIANETTI, Licia; DAWSON, James; HANLEY, Séan. (eds.) (2019). *Rethinking 'Democratic Backsliding' in Central and Eastern Europe*. London – New York: Routledge.
- DRULÁK, Petr (2002). Záblesk v totalitní temnotě – pokus o výzkum mezinárodních vztahů v období reformního komunismu. *Mezinárodní vztahy*. Vol. 47, no. 1, pp. 40–57.
- GREGOR, A. JAMES (2015). *Totalitarismus a politické náboženství: Intelektuální historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- HAVELKA, MILOŠ (2001). *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1995–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HRADILEK, Adam (2008). Osm statečných. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*. Vol. 2, no. 2, pp. 62–70.
- KLÍMA, Michal (2020). *Informal Politics in Post-Communist Europe. Political Parties, Clientelism and State Capture*. London – New York: Routledge.
- KRASTEV, Ivan; HOLMES, Stephen (2020). *Světlo, které pohaslo. Vyúčtování*. Praha: Karolinum.
- LACZÓ, Ferenc; LISJAK GABRIJELČIČ, Luka (2020.) *The legacy of Division. East and West after 1989*. Budapešť – New York: Central European University Press.
- MUSIL, Jiří (2004). Poznámky o české sociologii za komunistického režimu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. Vol. 40, no. 5, pp. 573–595.
- MLYNÁŘ, Zdeněk ([1978] 1990). *Mráz přichází z Kremly*. Praha: Mladá Fronta.
- NOVÁK, Miroslav (1990). *Du printemps de Prague au printemps de Moscou: les formes de l'opposition en URSS et en Tchécoslovaquie de janvier 1968 à janvier 1990*. Ženeva: Georg.
- NOVÁK, Miroslav (2012). Mé vzpomínky na profesora Miloslava Petruska (15.10.1936 - 19.8.2012), spoluzakladatele FSV UK a jejího druhého děkana. *Acta Politologica*. Vol. 4, no. 2, pp. 211-215.
- NOVÁK, Miroslav (2021). *Le printemps de Prague, 1968: un révolution interrompue?* Éditions codex.
- PETRUSEK, Miloslav (2012). *České sociální vědy v exilu*. Praha. Sociologické nakladatelství.
- PITHART, Petr (1990). *Osmašedesátý*. Praha: Rozmluvy.
- ŠANC, David (2009). *Česká politologie – etablování oboru*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- ŠIMON, Bohumil (1997). *Klobouk od Brežněva*. Praha: Periskop.
- TUCKER, Aviezer (2020). *Democracy Against Liberalism. Its Rise and Fall*. Cambridge – Medford: Polity Press.
- WANDYCZ, Piotr S. (1998). *Střední Evropa v dějinách od střeověku do současnosti: Cena svobody*. Praha: Academia.
- WOHNOUT, Helmut (2014): Vom Durchschneiden des Eisernen Vorhangs bis zur Anerkennung Sloweniens und Kroatiens. Österreichs Aussenminister Alois Mock und die Europäischen Umbrüche 1989–1992. In: Brait, A.; Gehler, M., (eds.). *Grenzöffnung 1989*.

Innen- und Aussenperspektiven und die Folgen für Össterreich. Vídeň – Kolín nad Rýnem – Výmar: Böhlaz Verlag, s. 185–220.